

Filozofska antropologija u Hrvatskoj

Barišić, Pavo

Source / Izvornik: **Filozofska istraživanja, 2019, 39, 293 - 312**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.21464/fi39201>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:314219>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for
Croatian Studies](#)

Pavo Barišić

Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Borongajska cesta 83d, HR–10000 Zagreb
pbarisic@hrstud.hr

Filozofijska antropologija u Hrvatskoj

Sažetak

Članak ocrta povijesni razvoj pitanja o višeznačnoj i zagonetnoj ljudskoj naravi, s posebnim osvrtom na razloge i uvjete zasnivanja moderne filozofijske antropologije. Na toj podlozi daje pregled idejnih začetaka i pravaca antropoloških istraživanja u Hrvatskoj. U žarištu su pitanja: kada se pojavljuju istraživanja u polju filozofijske antropologije, u kojem se misaonom okružju oblikuju te kakve znanstvene dosege ostvaruju? Prikaz na vidjelo iznosi spoznaju kako filozofijska antropologija u Hrvatskoj dobiva prve konture i vrijedne prinose u sam osvit suvremene obnove te discipline, neposredno nakon njezinih fenomenoloških i znanstvenih oživljavanja u pothvatima Schelera i Plessnera. Razvoj istraživačke grane raščlanjen je, prema modelu Hansa Lenka, u četiri glavne idejne orijentacije. U okviru antropologije odozgo prikazani su stvaralački prinosi Stjepana Zimmermanna, Vilima Keilbacha, Rajmunda Kuparea, Miljenka Belića, Ante Kusića, Josipa Čurića, Hrvoja Lasića i Ivana Kopraka. Antropologija odozdo prisposobljena je osvrtom na istraživanja Vere Ehrlich-Stein, Rudija Supeka, Instituta za antropologiju, Pavla Rudana i Darka Polšeka. Za antropologiju iz kulture izložena su misaona postignuća Pavla Vuk-Pavlovića, Vladimira Filipovića, Vjekoslava Mikecina, Esada Čimića, Nikole Skledara, Branke Brujić, Milana Galovića i Mihaele Girardi-Karšulin. Pod antropologijom iz povijesti ocrtana su djela Predraga Vranickoga, Milana Kangrge, Vanje Sutlića, Gaje Petrovića, Hotimira Burgera, Mislava Kukoča i Raula Raunića. Zaključak sažimlje četiri uvida 1. Filozofijska antropologija nedovoljno je istraženo i malo vrednovano polje, koje predstavlja jedan od najplodnijih misaonih pravaca u 20. stoljeću; 2. Stvaralački prinosi zastupljeni su u sve četiri glavne orijentacije; 3. U okviru istraživanja o čovjeku ostvaren je živ dijalog i plodotvoran susret različitih nazora na svijet; 4. Početke razvoja discipline treba pomaknuti ranije u povijest nego što se prethodno smatralo (Hotimir Burger), s pedesetih i šezdesetih na početak tridesetih godina 20. stoljeća. Posljednji uvid ukazuje na potrebu daljnega istraživanja uočena, a dosad uglavnom zanemarena, kontinuiteta antropoloških tema i bliskih idejnih stajališta u povijesti novije filozofije u Hrvatskoj.

Ključne riječi

filozofijska antropologija, čovjek, antropološki pravci, Hrvatska

Uvod

Pitanja o višeznačnoj i zagonetnoj ljudskoj naravi oduvijek su bila izazovna za filozofiju i znanost.¹ U dvadesetom stoljeću dobila su znatan zamah i novi

¹ Članak je prerađena i proširena inačica istraživanja u okviru projekta »Hrvatska filozofija i znanost od 12. do 20. stoljeća«, voditeljā Erne Banić-Pajnić i autora članka. Projekt je proveden od 2014. do 2018. uz potporu Hr-

vatske zaklade za znanost. Dijelovi članka izlagani su prethodno na znanstvenom skupu »Hrvatska filozofija i znanost: jučer, danas, sutra« u Institutu za filozofiju u Zagrebu, 20. svibnja 2016.

uzlet zasnivanjem moderne filozofijske antropologije. Prema disciplinarnom ustroju, riječ je o znanosti o čovjeku koja uz tradicionalnu metafizičku, psihologijsku, etičku i političku dimenziju istraživanja produbljuje znanstveni pogled na čovjeka kao prirodno i socijalno biće. Uspon i dosezi prirodnih znanosti, psihologije i sociologije u 19. stoljeću omogućili su nove pristupe proučavanju čovjekove biti. Između ostaloga, otvorili su drugačije vidike na proučavanje čovjeka uključena zajedno s ostalim bićima prirode i na razini fenomena. Ljudska je bit, međutim, iznad prirode u užem smislu. Kao duhovno biće slobode čovjek nadilazi puki prirodni svijet i obitava u svijetu stvari o sebi, *noumena*, kako je to tumačio Kant, koji je pitanje *što je čovjek* proglasio pitanjem svih pitanja. On je u tom svjetlu antropologiju zasnovao kao stožernu znanost prema kojoj se ravnaju cjelokupna metafizika, etika i filozofija povijesti. Najbitnija je zadaća moralne filozofije cjelovito određenje čovjeka u njegovu savršenu jedinstvu uma.

No za primjerenu spoznaju čovjeka nisu dovoljne ni samo duhovne ni zasebno prirodne znanosti. Ljudsko se biće ne može isključivo svesti niti na njegovu umnu niti na biološku odrednicu. Filozofijska antropologija stoga treba novi temelj; to je zaključak koji je radikalno postavio Husserlov fenomenologijski sljedbenik Max Scheler. I doista, mnogi su istraživači prihvatili taj znanstveni izazov. Među prvima se u tom pravcu zasnivanja nove znanosti istaknuo Helmut Plessner. Time je suvremena filozofijska antropologija otpočela razvoj ne samo kao jedna od znanstvenih disciplina nego i kao orijentacija koja se proširila na mnoga područja istraživanja i promišljanja o čovjeku.

U ovom članku bit će riječi o tome kako se filozofijska antropologija zasniva i razgranava u Hrvatskoj te u kojim se idejnim pravcima razvija. Razmotrit ćemo kada započinju, u kojem se misaonom okružju razvijaju i koji su dosezi istraživanja u tom znanstvenom polju. Jedan od plodnijih autora u području istraživanja filozofijske antropologije u novije vrijeme, s napisanih nekoliko vlastitih knjiga i nizom protumačenih klasičnih antropologijskih djela, Hotimir Burger, naglasak stavlja na bliskost i utjecaj marksističkih učenja na razvoj te discipline u Hrvatskoj. On se tako u vlastitim prikazima ponajviše referira na autore koji iz marksističkoga idejnog obzora pristupaju pitanjima čovjeka.

Poznato je da su marksisti praxisovske orijentacije, usredotočivanjem na istraživanje ranoga Marxa, otkrivali antropologijske dimenzije u njegovu djelu. Izrijekom Burger ustvrđuje kako je »u našoj filozofiji razmjerno rano aktivirana humanistička i antropologijskoj bliska orijentacija u marksizmu«. ² Pri tom on u prvi plan stavlja zagrebački filozofski krug, zbornik *Humanizam i socijalizam* objavljen u Zagrebu 1963., časopis *Praxis*, recepciju Heideggerove filozofije, Marxove *Ekonomsko-filozofske rukopise* i druge rane radove. Među istaknutije predstavnike ubraja Gaju Petrovića, Vanju Sutlića, Predraga Vranickoga, Milana Kangrgu, Branka Bošnjaka, Rudija Supeka i druge. ³

Prikaz razvoja filozofijske antropologije u ovom članku iznosi na vidjelo znatno širi i razgranatiji profil discipline. S jedne strane, intenzivna istraživanja u tom polju začela su se nekoliko desetljeća ranije od »aktiviranja« marksističke orijentacije koja je bila inspirirana humanističkim i antropologijskim temama početkom šezdesetih godina prošloga stoljeća. Ako je to bilo ocijenjeno kao »razmjerno rano« razdoblje, onda se pokazuje da je filozofijska antropologija u Hrvatskoj dobivala svoje prve konture i vrijedne prinose u sam osvit suvremene obnove te discipline, neposredno nakon zasnivanja i usporedno s njezinim fenomenologijskim i znanstvenim oživljavanjem u Schelera i Plessnera. S druge strane, razvoj antropologije u Hrvatskoj idejno

je bogatiji i raznovrsniji od jedne misaone orijentacije kakva je marksizam. U tom ćemo svjetlu nastojati istraživanja razdijeliti tematski i idejno u četiri glavne idejne orijentacije – kako ih je uzorno raščlanio i opisao Hans Lenk – filozofijsku antropologiju odozgo i odozdo, antropologiju iz kulture i antropologiju iz povijesti.

1. Dosezi spoznaje o ljudskoj biti

Zasnivanje suvremene filozofijske antropologije kao samostalne znanstvene discipline i svojevrzne filozofijske orijentacije povezuje se obično uz misaoni pothvat nadograđen na fenomenologijska istraživanja početkom 20. stoljeća. Ali je dramatično pitanje o čovjeku, o njegovoj biti i vlastitostima, od antike zacijelo jedan od stožernih predmeta filozofskih promišljanja. Nakon kozmološkoga razdoblja i misaone potrage prvotnih helenskih mudraca za iskonskim počelima svijeta kao uređene i urešene cjeline potekle iz kaosa, sofisti započinju oglede s provokativnom idejom, kako bi bilo čovjeka postaviti kao ključno *mjerilo svih stvari, onih koje jesu da jesu i onih koje nisu da nisu*. Navedeni je Protagorin *homo mensura* poučak u bitnim elementima pobijao Sokrat, dokazujući kako je posrijedi jednako spoznajni kao i etički relativizam koji valja nadići. Ali je začudno u traženju objektivne istine i čvrstoga uporišta mudri Atenjanin isto tako postavio čovjeka u središte i načinio znameniti antropocentrični okret u filozofiji u čijem znaku ona nastavlja svoj tisućljetni razvoj sve do danas.

Premda je kovanica *antropologija*, znanost o čovjeku, helenskoga podrijetla, valja napomenuti kako antički Grci nisu razvili filozofijsku antropologiju kao zasebnu disciplinu. Za Aristotela je *antropolog* bio tek netko tko rado »govori o ljudima«, za razliku od *velikodušnika*, koji »neće govoriti ni o sebi ni o drugima«. ⁴ Sadržaju suvremene antropologije u Stagiraninovoj razdiobi odgovara zapravo »filozofija o ljudskim stvarima« ili praktična filozofija u širem smislu.

Nakon metafizičkoga uzleta u velebnim antičkim filozofijskim sustavima Platona i Aristotela, cijela je potonja rimska filozofija, kao i na nju dograđujuća srednjovjekovna mudrost svijeta, razmatrala čovjeka kao svoj stožerni problem. Od stoika do kršćanske filozofije čovjek je mjerilo spoznaje i konstitutivni element ćudoredne zajednice. Kršćanstvo je još snažnije postavilo naglasak na ljudsku namjesničku ulogu i osobit odnos prema Bogu.

Renesansa je prema ugledu na klasičnu antiku ponovno posegnula za antropocentričnim obrascem i nastojala čovjeka postaviti u središte zasnivanja univerzuma. Ali je univerzum proširivanjem u beskonačnost gubio svoje središte. Antropologijska su promišljanja dobila nove crte i drugačije vrijednosti, polazeći od ljudskoga dostojanstva i neponovljive individualnosti. U znaku novovjekovna uspostavljanja čovjeka kao subjekta odvija se izgradnja filozofije subjektivnosti od Descartesa do njemačkoga idealizma.

Novovjekovna je filozofijska antropologija dobila čvrste institucionalne temelje kritičkim oblikovanjem pojmova u Kantovim predavanjima o *Antropologiji u pragmatičnom smislu* iz 1772./1773. Transcendentalni okret u

² Hotimir Burger, *Filozofijska antropologija*, Naprijed, Zagreb 1993., str. 164.

³ Ibid.

⁴ Aristotel, *Nikomahova etika*, preveo Tomislav Ladan, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1125a5, str. 78.

središte stavlja pitanje *što je čovjek*, za koje je Hannah Arendt smatrala da bi ga zapravo trebalo preformulirati u upit – *tko je čovjek*. Nadovezujući se na izvode iz *Kritike čistoga uma*, Kant je u predavanjima iz *Logike* stožerna filozofijska pitanja, *in sensu cosmico* – »Što mogu spoznati?«, »Što trebam činiti?« i »Čemu se smijem nadati?« – sveo na jedno temeljno *antropološko* pitanje – »Što je čovjek?«. Pri tom je poglavito istaknuo čovjekovu nad-prirodnu, *noumenalnu* bit. Odatle i pitanje o čovjeku nadilazi svaki uski i pojedinačni znanstveni segment.

Kantov je učenik Herder pomaknuo težište na istraživanje tradicije i jezika kao navlastitih medija ljudskoga potvrđivanja, povezujući antropologijsku tematiku s biološkim spoznajama. Njemu se pripisuje znameniti iskaz o biološkoj manjkavosti ljudskoga bića koje je nedostatak prirodnih sredstava i oružja prisiljeno nadoknađivati tehničkim napravama i kulturnim postignućima. Na taj se uvid ponajviše referiraju filozofi Scheler, Plessner, Gehlen i Cassirer, koji nadovezujući se na sveobuhvatnu prosvjetiteljsku »znanost o čovjeku« uzdižu antropologiju kao krunu i sintezu svih drugih znanosti.

Međutim, Heidegger je u ogledu *Kant i problem metafizike* iznio na vidjelo dvojbenost i neodređenost smisla ideje univerzalne antropologije. Iz osnove je doveo u pitanje antropocentrizam antropologije, osporavajući utemeljenost pristupa koji se zasniva na čovjeku kao univerzalnom ključu za razumijevanje svih filozofijskih pitanja. No kritičke primjedbe i osporavanja Heideggera i drugih autora nadilaze okvir ovoga ogleda i zato ne ćemo ovdje dublje ulaziti u njihov sadržaj i pozadinu, već ćemo se usredotočiti na ocrtni prikaz ostvarenih dosegâ i napisanih djela.

Hans Lenk, autor knjige *Fleksibilno mnogostruko biće* [*Das flexible Vielfachwesen*] i jedan od vodećih suvremenih istraživača u području filozofijske antropologije, njemački profesor sa Sveučilišta Karlsruhe i bivši predsjednik Međunarodne federacije filozofskih društava, s pravom je istaknuo, s jedne strane, »fleksibilnost«, a s druge strane, »mногоstrukost« ljudske biti. Prema njegovoj slikovitoj metafori, filozofijska disciplina koja proučava tu bit treba zadržati kako fleksibilnost tako i mnogostrukost u svojoj metodologiji i pristupu. Jer ona je u osnovi »dvospolac između metafizike i iskustvene znanosti, između aksiologijskoga projekta i opisnoga objašnjenja, između tumačenja čovjeka kao prirodnoga i kulturnoga bića«. ⁵ Time je modernu filozofijsku antropologiju odredio prema klasičnoj zadaći koju je Aristotel postavio u podjeli filozofije i istraživanju čovjeka kao bića s dvije prirode. Ta je dualistička ljudska uvjetovanost zadržana i u Kantovu naglašavanju »nelagodno« dvojne naravi čovjeka, njegova obitavanja na razmeđi svjetova. Čovjek je biće dvaju svjetova, prirodnoga i duhovnoga, biće fleksibilno i svijetu otvoreno, ali biće koje je ujedno sposobno stvarati vlastite svjetove.

Filozofijska antropologija može se promatrati kao jedna od zasebnih filozofijskih disciplina, ali istodobno i kao svojevrsna idejna orijentacija. I u prvom se i u drugom pogledu zapravo u potpunosti oblikovala tek u 20. stoljeću. Tada je dovršen postupak izgradnje samostalne filozofijske grane i ujedno prepoznatljiva pravca filozofiranja. Jedan od glavnih su-osnivatelja i jedne i druge razine bio je spomenuti Max Scheler, koji je u svojoj znamenitoj raspravi o posebnom položaju čovjeka u kozmosu iz 1927. uočio paradoks da čovjek ni nakon više tisućljeća povijesti nije u spoznaji bliže, nego je čak još udaljeniji od znanja vlastite biti.

»Nakon otprilike deset tisućljetne povijesti mi smo prvo doba u kojemu je čovjek sebi postao problematičnim u cijelosti i bez ostatka: u kojemu više ne zna što on jest; istodobno međutim zna da on to ne zna.«⁶

No bitan je korak načinjen u spoznaji vlastitoga neznanja i taj korak otvara put prema naprijed. Očito je time oštromni Husserlov učenik aludirao na Sokratovo učeno neznanje, njegovo slavno geslo »znam da ništa ne znam« kao pretpostavku i ishodište propitivanja i traženja istinite spoznaje. To je poticajno geslo Platonova učitelja i omiljena velemajstora ironije poticalo na promišljanja mnoge kasnije filozofe. Najdalje su u tom pravcu nijekanja spoznaje išli kasniji skeptici. Pripovijeda se da je jedan od preteča skepticizma, Metrodor s otoka Khíosa (Hija), učenik i poštovatelj Demokrita iz Abdere, učitelj Anaksarha iz Abdere i Pirona iz Elide, u svojoj osebujnoj učenoj skromnosti i spoznajnom skepticizmu trsio se nadmašiti i samoga Sokrata. On je navodno na početku svojega djela o prirodi zaniijekao da ljudi uopće mogu nešto spoznati. Kako svjedoči učeni doksograf Diogen Laertije, Metrodor je »obično govorio da ne zna ništa, čak ni to da ništa ne zna.«⁷ Tumačenje smisla te skeptične izreke neki su kasnije povezivali s naučavanjem još jednoga poznatoga Abderičanina, jednoga od najslavnijih sofista, Protagore, koji je spoznajni relativizam povezivao s antropološkim učenjem o čovjeku kao mjerilu svih stvari.

Nasuprot sofistima i skepticima, Max Scheler radije se priklonio Sokratovu učenu neznanju koje potiče na traženje, nego Metrodorovu radikalnom nijekanju mogućnosti spoznaje i znanosti. Tako je ponovno kao i mnogi od njegovih filozofskih prethodnika preuzeo prosvjetiteljsku ulogu najslavnijega uzora svih filozofa – osvijestiti neznanje o čovjeku kako bi ga se bolje spoznalo – suprotstavljajući se naravno gnoseološkom relativizmu. Uočio je potrebu za novim antropološkim obratom u filozofiji na temelju raznovrsnih spoznaja koje su pribavile znanosti, tvrdeći kako »nijedno doba o čovjeku nije znalo tako puno i u takvoj raznolikosti sadržaja kao današnje«. Unatoč toj činjenici zaključio je kako ipak »nijedno doba nije znalo manje što je zapravo

5

»Ein Zwitter zwischen Metaphysik und Erfahrungswissenschaft, zwischen wertendem Entwurf und beschreibender Erklärung, zwischen der Deutung des Menschen als eines Naturwesens und als eines Kulturwesens.« – Hans Lenk, *Das flexible Vielfachwesen. Einführung in die moderne philosophische Anthropologie zwischen Bio-, Techno- und Kulturwissenschaften*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist 2009., str. 506.

6

»Wir sind in der ungefähr zehntausendjährigen Geschichte das erste Zeitalter, in dem sich der Mensch völlig und restlos problematisch geworden ist: in dem er nicht mehr weiß, was er ist; zugleich aber auch weiß, dass er es nicht weiß.« – Max Scheler, *Die Sonderstellung des Menschen im Kosmos, u: Der Leuchter. Weltanschauung und Lebensgestaltung. 8 Buch Mensch und Erde*, Otto Reichl, Darmstadt 1927., str. 162.

7

Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa: (u deset knjiga)*, preveo Albin Vilhar, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979., str. 313. Navedena anegdotalna izreka koja se pripisuje Metrodoru zabilježena je u nekoliko različitih izvora. Poznato je

svjedočanstvo koje je prenio Marko Tulije Ciceron u svojoj *Raspravi o akademskoj filozofiji*: »Njegov najveći poklonik, Metrodor iz Hija, na početku svoga djela koje raspravlja o prirodi kaže: Poričem da znam o tome znamo li što ili ne znamo ništa, čak i da znamo puku činjenicu da ne znamo (ili znamo), ili uopće znamo postoji li što ili ništa ne postoji.« – Prema: »His greatest admirer, the Chian Metrodorus, at the beginning of his volume *Nature* says: 'I deny that we know whether we know something or know nothing, and even that we know the mere fact that we do not know (or do know), or know at all whether something exists or nothing exists.'« – Cicero, *De natura deorum; Academica*, preveo H. Rackam, Harvard University Press, Cambridge (MA) 1967. Dostupno na: https://archive.org/stream/denaturadeorumac00ciceuoft/denaturadeorumac00ciceuoft_djvu.txt (pristupljeno 28. 7. 2019.). Usp. izvorno: »Is, qui hunc maxime est admiratus, Chius Metrodorus initio libri, qui est de natura: 'Nego,' inquit, 'scire nos sciamusne aliquid an nihil sciamus, ne id ipsum quidem, nescire aut scire, scire nos, nec omnino sitne aliquid an nihil sit.'« – James S. Reid, »The *Academica* of Cicero: the text revised and explained«, XXIII, 73, MacMillan, London 1874.

čovjek«. ⁸ Izražena upitnost, zagonetnost i problematičnost znanja modernoga čovjeka o samome sebi nije se međutim smanjila od Schelerova doba do danas, već se s rastom i usavršavanjem znanstvenih i tehničkih mogućnosti još povećala. Na tom se primjeru potvrđuje i dubokoumnost znamenite Heraklitove izreke kako *mnogoznalost* zapravo ne uči pameti, gomilanje znanja još uvijek ne jamči siguran put prema mudrosti.

Filozofijska antropologija očito je imala zadaću učvrstiti svijest o krhkosti spoznaja o čovjeku, njegovoj biti i vlastitostima. Zasnovana na polazištu o učenom neznanju, stala je otkrivati nove smjernice i orijentire. Za pokretanje slobodnog istraživanja ljudskih tajni i zagonetki bilo je neophodno osloboditi um predrasuda i sofističke samouvjerenosti. S filozofijskom antropologijom proteklih desetljeća filozofija se uspjela otvoriti i ostvariti suradnju s prirodnim i biomedicinskim znanostima, a tu integrativnu ulogu u umnom horizontu preuzela je i dalje nadogradila u novije vrijeme integrativna bioetika.

Antropologijska su se istraživanja raširila na mnoga znanstvena područja. Riječ je o iznimno pluralističkoj i razgranatoj orijentaciji, koja je našla odjeka u mnogim strujama suvremene filozofije. Tražeći srodnosti u pojedinim pristupima, Hans Lenk okvirno razlikuje četiri stožerna pravca. Njegova instruktivna razdioba, koju je izložio u uvodu navedene knjige *Fleksibilno mnogostruko biće*, služi ovdje kao orijentacijski okvir za pregled razvoja istraživanja antropologijskih tema u hrvatskom filozofijskom diskursu. U daljnjem tekstu preuzimam, sažeto obrazlažem i detaljnije razrađujem naznačene pravce iz Lenkovih razmatranja⁹ da bih iz toga idejnog rastera pokušao razvidjeti i ocrtati razvoj filozofijske antropologije u hrvatskih autora. Valja napomenuti kako postoje i druge podjele filozofijske antropologije u kojima se dodatno ističe psihologijski aspekt, biološka usmjerenost, teološki pogledi ili pak kritika društva. No Lenkova četverostruka raščlamba čini se osobito prikladnom jer pruža pojmovno razrađen i ogledno razvidan prikaz istraživačke discipline.

2. Antropologija odozgo

Na prvo mjesto Hans Lenk stavlja *antropologiju odozgo*. Taj se pravac antropologije orijentira prema tradicionalnim metafizičkim postavkama u kojima dominira onto-teološka perspektiva. Čovjek se promatra kao umno biće načinjeno na sliku i priliku Božju. Po svojem umu i duši čovjek se uzdiže prema gore, prema Apsolutnome, prema blizini Boga koji je stvoritelj čovjeka i svijeta. Tu je naglašena ljudska duhovna dimenzija, a čovjek se nalazi u istaknutom položaju u odnosu na druga stvorenja. Dakle, riječ je o primarno teološkom pogledu na čovjeka odozgo. Neki su suvremeni antropolozi pod fenomenologijskim utjecajem težili obnovi metafizičkoga diskursa i nastojali se ponovno približiti psihologijskom promatranju čovjeka iz duhovne dimenzije.

Pravac se oslanja kako na aristotelovsko skolastičku tako i na novovjekovnu metafizičku koncepciju od Descartesa do Kanta, stoga je naišao na znatan odjek i među hrvatskim autorima. Osobito je došao do izražaja u početnom razdoblju. Najznatniji udio u tom pravcu bio je pod skolastičkim, poglavito neotomističkim vidikom, a u znaku ponajviše aristotelovskoga realizma i noetičkoga objektivizma. Nemali je poticaj na taj pravac došao iz područja fenomenologije, dopunjen osobito temama egzistencijalizma i filozofije egzistencije. Zato se u okviru te orijentacije, uz stožerni odnos čovjeka prema Bogu, istražuju osobito pitanja ljudskoga osjećaja, doživljaja i iskustva.

Među prvima u tom krugu u Hrvatskoj valja spomenuti antropologijska promišljanja Stjepana Zimmermanna (1884. – 1963.), izložena u nekoliko knjiga. Nakon intenzivnih istraživanja o Kantu, spoznajnim problemima i neoskolastičkim postavkama u prvoj stvaralačkoj fazi,¹⁰ od tridesetih godina 20. stoljeća posvetio se antropologijskim temama. U tom sklopu valja spomenuti ponajprije njegovo značajno djelo iz područja filozofijske psihologije *Duševni život* iz 1932. U njemu raspravlja o čovjeku pod vidom supstancijalne unije duše i tijela. Kritički osvrt na Zimmermannovo poimanje čovjeka uputio je u *Bogoslovskoj smotri* Josip Lach, koji je prigovorio kako tu »nije posve jasno je li osoba čitav čovjek (ja i tijelo) koliko je subjekat razumske naravi, ili pak je osoba samo njegov 'ja', koji je izvor i subjekat razumskog života«. ¹¹ Zacijelo je, prema Lachovu tumačenju, Zimmermann u neoskolastičkom duhu prenaglasio pojam »razumne duše« kao temeljnu odrednicu ljudske biti. No Zimmermann, koji je poznat po brojnim polemikama i idejnim prijemorima, u svojem je odgovoru nastojao otkloniti iznesene prigovore.

Pobliže se u antropologijske raščlambe upustio u opsežnom djelu *Filozofija i religija. Filozofijske istine o Bogu i o čovjeku: razumni temelj vjere*, koje je objavljeno u dvije knjige 1936. i 1937. Prvi dio prve knjige nosio je naslov »Razum na putu k istini«, a za antropologiju »odozgo« ključan je drugi dio iste knjige, »Čovjek u odnosu prema Bogu«, u kojemu raspravlja o naslovljenom pitanju. U autobiografskom pristupu iznosi temeljna antropologijska pitanja, opisujući staze kojima se kretao u vlastitim traženjima »istine o Bogu i duši«. Za njegovo razumijevanje čovjekove biti ključan je osobni odnos između Boga i čovjeka:

»Tko priznaje osobnog Boga, kao ja što ga priznajem, ujedno će priznati da između čovjeka i Boga postoji osobna veza ili religija.«¹²

Tako se čovjek doista promatra u njegovoj duhovnoj odrednici iz božanske perspektive, odozgo. Njegovo je povlašteno mjesto među stvorenim bićima, njegov je um sposoban spoznati i prirodu i njezina tvorca, u umnoj spoznaji zrcali se Apsolut. Pri tom Zimmermann zastupa stajalište »noetičkoga objektivizma« prema kojemu »postoje predmeti, koji su (bilo kako) određeni nezavisno od onoga što im možemo primišljati ili što možemo o njima predikativno izricati«. ¹³ Time je učinio odmak od Kantova transcendentalnoga idealizma u pravcu neoskolastičkoga realizma koji se oslanja na Aristotela i Tomu Akvinskoga.

8

»Keine Zeit hat so viel und so Mannigfaltiges vom Menschen gewusst wie die heutige (...). Aber auch keine Zeit wusste weniger, was der Mensch sei, als die heutige. Keiner Zeit ist der Mensch so fragwürdig geworden wie der unsrigen.« – Max Scheler, »Die Stellung des Menschen im Kosmos«, u: Manfred S. Frings (ur.), *Späte Schriften*, Francke, Bern, München 1976., str. 7–73, str. 11.

9

Usp. Hans Lenk, »Was ist der Mensch?: Grundfragen und Vielfalt der philosophischen Anthropologie«, u: *Das flexible Vielfachwesen* [mrežni izvadak], str. 13–23, str. 18–19. Dostupno na: [https://www.velbrueck.de/out/media/978-3-938808-59-7\(1\).pdf](https://www.velbrueck.de/out/media/978-3-938808-59-7(1).pdf) (pristupljeno 28. 7. 2019.).

10

Podrobnije o Zimmermannovu filozofskom putu, recepciji Kanta i drugim vidovima njegova stvaralaštva, uz iscrpnu bibliografiju s bilješkama i naslovima djela vidi: Ivan Tadić, *Filozofska misao Stjepana Zimmermanna. Izabrani vidovi s bibliografijom*, Crkva u svijetu, Split 2010.

11

Josip Lach, »Dr. Stjepan Zimmermann: Duševni život«, *Bogoslovska smotra* 20 (1933) 3, str. 396–402, str. 398.

12

Stjepan Zimmermann, *Filozofija i religija. Filozofijske istine o Bogu i o čovjeku: razumni temelj vjere*, Zbor duhovne mladeži zagrebačke, Zagreb 1936. – 1937., str. 11.

13

Ibid., str. 117.

Antropologijska razmatranja Zimmermann nastavlja sljedeće, 1938. godine u knjizi *Religija i život*. Stajalište *antropologije odozgo* vidljivo je u poimanju čovjekova odnosa prema njegovu božanskom uzročniku:

»Otuda možemo pretpostaviti činjenicu da je u misaonom čovjeku nagon za *uzročnim* shvaćanjem svijeta, i da ovo shvaćanje vodi spoznaji Boga kao uzročnika svijeta. Na tom se putu dolazi i do spoznaje stvarnog našeg odnosa prema Bogu – a na njemu se osniva religija. To će nam biti glavni posao da dokažemo.«¹⁴

Polazeći od vječnih i nepromjenljivih istina koje daju smisao života, Zimmermann se u toj knjizi prihvaća zadaće »kultiviranja ličnosti« te tako na velika vrata ulazi u antropologijske oglede o kulturi. Dva je poglavlja u uvodnom dijelu knjige, drugo (»Kultura i smisao života«) i treće (»Kultura prema filozofiji duha«), izrijekom posvetio tematici značenja kulture za čovjeka. U tom sklopu dao je na nekoliko stranica vlastiti kritički osvrt na temeljno djelo suvremene filozofijske antropologije, Schelerov ogled *Položaj čovjeka u kozmosu*. Ukazuje na bliskost Schelerovih »antinaturalističkih« stavova sa svojim antropološkim promišljanjima, ali naznačuje i »divergenciju« prema vlastitim nazorima. Za razliku od Schelerova »idealističkog monizma«, vlastitu filozofiju o čovjeku označuje »dualističkom«:

»U mnoštvu suvremenih strujanja i ova nam Schelerova koncepcija o čovjeku služi ovdje samo kao primjer, kako je aktuelno, da kritički osvjetlimo sve probleme, od kojih zavisi filozofijski nazor o čovjeku. U historijskoj projekciji najprije smo istakli *materijalistički monizam*, a sad smo njemu nasuprot ogledali (u Schelerovu sistemu) poziciju *idealističkog monizma*. Prema njima će naša filozofija biti *dualistička*: kod čovjeka će osim materijalnoga zastupati i duhovni princip života; a osim čovjeka, u kozmičkoj cjelini, priznavat će egzistenciju Boga. Ovaj naš nazor o čovjeku i svijetu čini logičku osnovicu za određivanje životnog smisla i njegove kulturne vrijednosti. Jer kad znamo, da kultura znači razvoj osobnog (razumno-voljnog) života, očito će za vrijedno prosuđivanje tog života biti mjerodavan filozofijski nazor o životu.«¹⁵

U središte promišljanja knjige postavljeni su sljedeći antropologijski problemi: »Problem Boga«, »Problem duše«, »Etički (moralni) problem« i »Problem kršćanstva«. Djelo je pisano angažirano, slijedi zadaću suzbijanja ćudorednoga zla, opire se zlima čovječanstva, a najvećim proglašuje »moralnu beščutnost ili tupost, u kojoj izviru sve socijalne nepravde«.¹⁶ U tom smislu Zimmermannova filozofijska antropologija nema samo zadaću tumačiti socijalne nepravde nego i boriti se protiv njih. Nesmiljeni je kritičar kapitalističkih izrabljivanja, ali se jednako tako obrušava na komunističke himbe i varke gdje se pod opsjenom zalaganja za pravednost u društvu zatiru temeljne ljudske slobode. Nesmiljena kritika marksističke ideologije, ne samo u ovoj knjizi nego u mnogim djelima, zacijelo je utjecala na njegovu poslijeratnu prisilnu šutnju i zabranu pisanja.

Vrhunac je Zimmermannove filozofijske antropologije dosegnut u djelu *Filozofija života*, koje izlazi 1941. U njemu se sažimlju spoznaje iz prethodnih djela. Središnje je pitanje o čovjeku i ljudskom životu:

»U poglavlju 'Zadatak i potreba filozofije života' upravo započinje od konstatacije da je u središtu filozofskog zanimanja filozofija o čovjeku, ili, kako kaže služeći se Schelerovim nazivljem 'položaj čovjeka u kozmosu'.«¹⁷

No Zimmermann zahvaća pitanje o čovjeku dublje od filozofijske antropologije kao nove discipline, dokazujući kako je ona prisutna tijekom cijele povijesti mišljenja, ugrađena u razna polja, poglavito pak u etiku koja se naziva *humana philosophia*. Tu izloženo razumijevanje antropologije, koja ima zadaću razjašnjenja »etiologije suvremenih kriza«,¹⁸ nastavio je i u sljedećim djelima, među kojima se značenjem osobito ističe nedavno ponovno preti-

skana knjiga iz 1943. *Kriza kulture. Kulturnofilozofijske studije iz suvremene socijalne filozofije*.¹⁹

Znatne prinose istraživanjima filozofijske antropologije odozgo dao je također posljednji dekan na Katoličkom bogoslovnom fakultetu prije njegova isključenja sa Sveučilišta u Zagrebu, Vilim Keilbach (1908. – 1982.), u nizu svojih ogleda i knjiga. Ponajviše se usredotočio na razmatranje odnosa čovjeka prema Bogu te na psihologijsku strukturu religijskih osjećaja i doživljaja. Antropologijske teme obrađuje već od nastupnoga predavanja na Bogoslovnom fakultetu 1937., koje je objavio u *Bogoslovskoj smotri* pod naslovom »Problem intuicije u modernoj filozofiji i psihologiji religije«. Započinje antropologijskim pitanjima u Kantovoj filozofiji, a osvrće se na Bergsona, Husserla i poglavito na Schelerovu uporabu fenomenologije kao čiste eidetičke znanosti u razmatranju religije. Uz metafizičku spoznaju Boga u Schelera, Keilbach osobito naglašuje božansku prisutnost u vjerskom činu i u ljudskoj svijesti.

»Po Scheleru ima nadosjetilnih datosti ili vrijednosti, koje su neposredno evidentne, a ne mogu se svesti ni na opažajne ni na misaone sadržaje. Takva je i religiozna datost.«²⁰

Bio je inspiriran Schelerovim tumačenjem intuitivnoga odnosa čovjeka prema božanskom i njegovom naravnom težnjom prema apsolutnom i transcendentnom, njegovom »religioznom intuicijom«. Te su antropološke teme prisutne i u njegovim drugim djelima s kojima se kasnije proslavio na Sveučilištu u Münchenu kao jedan od najznačajnijih predstavnika filozofije i psihologije religije. Od njegovih djela s antropološkim sadržajem valja spomenuti *Kratak uvod u filozofiju* (1945.), *Religiöses Erleben* (1973.), *Religion und Religionen – Gedanken zu ihrer Grundlegung* (1976.).

U nizu autora koji su pisali o antropološkim temama u okviru ove idejne orijentacije spomenuo bih također knjige Rajmunda Kuparea (1914. – 1996.), *Čovjek i umjetnost. Ogledi iz estetike* (1993.), Miljenka Belića (1921. – 2008.) *Metafizička antropologija* (1995.), Ante Kusića (1922. – 2007.), *Humanizam i kršćanstvo* (1995.), Josipa Ćurića (1926. – 2012.), *Srcem se vjeruje* (2002.) i *Tomizam nekoć i danas* (2003.), Hrvoja Lasića (1942.), *Čovjek u svjetlu transcendencije. Nadnaravno određenje ljudskog bića* (1994.) i Ivana Ko-

14

Stjepan Zimmermann, *Religija i život*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1938., str. 28 i sl.

15

Ibid., str. 52.

16

Ibid., 376.

17

Ivan Čehok, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1993., str. 84.

18

Stjepan Zimmermann, *Filozofija života*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1941., str. 97.

19

Vidi: Stjepan Zimmermann, *Kriza kulture. Kulturnofilozofijske studije iz suvremene so-*

cijalne filozofije, Ex libris, Zagreb 2012. Iz sve brojnije literature o Zimmermannovu stvaralaštvu od početka devedesetih godina izdvajam sljedeće naslove: Vladimir Stipetić (ur.), *Život i djelo Stjepana Zimmermanna. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 5. listopada 2000. u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb 2002.; Ivan Macut, *Filozofija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb 2018.; Ivan Macut, *Hrvatska filozofija od obnove Zagrebačkog sveučilišta 1874. do osnutka Nezavisne države Hrvatske 1941.*, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split 2018.

20

Vilim Keilbach, »Problem intuicije u modernoj filozofiji i psihologiji religije«, *Bogoslov-ska smotra* 25 (1937) 1, str. 75–87, str. 79.

preka (1954.), *Ljudska prava, čovjekovo dostojanstvo. Filozofsko-teološka promišljanja* (1999.).

Za Ćurića valja napomenuti da se kreće u idejnom horizontu antropoloških promišljanja Mauricea Blondela, čije je djelo temeljito proučavao, te Blondelovih poklonika Pierrea Rousseta i Josepha Maréchala. No sam potvrđuje kako je njemu najbliža tomistička antropologija Karla Rahnera. Ocrtao ju je kao filozofsku refleksiju čovjeka, »slike Božje«, o »čovjekovu Praliku«, kao sricanje i skladanje istinske *metafizičke antropologije*.

»Više puta znao je Rahner slikovito kazati: kad Bog samoga sebe 'izriče' nad bezdanom ništavila, tad se sučelice Svevišnjemu javlja čovjek – 'slika Božja'. Počne li taj čovjek refleksivno sricati sebe i tako skladati svoju metafizičku antropologiju, bit će to u isti mah svojevrsno tepanje, mucanje o Bogu, čovjekovu Praliku, dakle 'anonimno' teologiziranje. Svakom bi moralo biti jasno da čovjek ovakvom filozofskom refleksijom nimalo ne zalazi u ozračje povijesne Objave: njegovi metafizički stavci ne dostižu razinu kategorijalno artikulirane teologije, kakvu susrećemo u katoličkoj dogmatici.«²¹

Slično je Ćurić nastojao razvijati autentičnu filozofsku misao o čovjeku u srži otvorenu prema božanskom Praliku. Ta je otvorenost omogućena ne samo umnom refleksijom nego i još dublje – osvjedočenjima »srca koje vjeruje«. Zato upućenost čovjeka na apsolutno i njegova težnja za transcendentnim čuva ljudski rod od zapadanja u besmisao i propadanja u bezdan ništavila. Riječ je, dakle, o osebujnoj kršćanski inspiriranoj filozofijskoj antropologiji odozgo.

3. Antropologija odozdo

Kao svojevrsni pandan pravcu filozofijske antropologije odozgo može se promatrati orijentacija koja postavlja naglasak na istraživanje prve čovjekove prirode. Riječ je o *antropologiji iz čovjekova prirodna iskustva* ili antropologiji »odozdo«. Ova orijentacija ostavlja po strani teološka tumačenja čovjeka i njegov duhovni odnos prema apsolutnome, okrećući se prema proučavanju čovjeka kao biološkoga i socijalnoga bića. U takvom znanstvenom pristupu u prvom planu nalaze se ljudske funkcije. Odatle se i određene duhovne funkcije nastoje protumačiti na temelju njihove biološke ili fiziološke uvjetovanosti, kao i socijalni kontekst u kojemu se razvijaju.

Zamah takvih istraživanja zahvaljuje se razvoju pozitivnih, a osobito bioloških znanosti, psihologije i sociologije u 19. i 20. stoljeću. Poglavitito je teorija evolucije odigrala značajnu ulogu za razvoj takvih istraživanja. Od sredine 20. stoljeća postala je vrlo privlačna i popularna, ali ujedno i prijeporna sociobiologija kao ogranak biologije koji proučava socijalna ponašanja. Naravno, u tom su sklopu u središtu opet oblici ljudskoga ponašanja i djelovanja. Čovjek se nastoji odrediti iz horizonta organskoga života, tjelesnost je jedna od bitnih sastavnica njegova bića. Među njezinim istaknutijim predstavnicima može se izdvojiti Helmutha Plessnera, kojega Lenk, međutim, svrstava u treću orijentaciju zajedno sa Schelerom. Plessner je, doista kao i Scheler, pošao od fenomenološke inspiracije, ali je umjesto na duhovnu dimenziju usredotočio svoja istraživanja na stupnjeve organskoga u čovjeku i s te razine pristupao pojmu čovjeka i osobe. Sam je uvijek naglašavao razliku vlastitoga pristupa u odnosu na Schelera. On više ističe tjelesnost kao bitnu odrednicu ljudskoga i poimanja osobnosti. Taj su antropološki pravac još izraženije slijedili Arnold Gehlen i Adolf Portmann. U anglosaksonskoj tradiciji, od Darwinove teorije evolucije pravac je naišao na još veću zastupljenost.

U Hrvatskoj se pojavljuje nekoliko istaknutijih istraživača u tom području. Na prvom mjestu valja spomenuti socijalnu antropologinju Veru Ehrlich-Stein (1897. – 1980.) koja je provodila pionirska istraživanja u nizu segmenata znanstvene antropologije. Među prvima se u svojim radovima već tridesetih godina bavila pitanjima položaja žene u tradicijskom društvu, preobrazbom seoske obitelji, ravnopravnosti spolova i ženskoga prava glasa te je prikazivala uspjehe feminističkoga pokreta.²² Stekla je doktorat znanosti iz kulturne antropologije na kalifornijskom sveučilištu Berkeley na kojemu je predavala antropologiju Hrvata i Južnih Slavena od 1952. do 1960. Potom je predavala socijalnu antropologiju na Filozofskom fakultetu i Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Značajno je djelo njezin udžbenik socijalne antropologije *U društvu s čovjekom. Tragom njegovih kulturnih i socijalnih tekovina*, objavljen 1968. u izdanju Naprijeda u Zagrebu. To je bio prvi i zadugo jedini cjeloviti opći antropologijski pregled u Hrvatskoj, koji se ne ograničuje samo na usku znanstvenu disciplinu nego i šire tematizira sociološka i etnologijska pitanja.

Dalekosežne prinose ovom pravcu filozofijske antropologije dao je svojim istraživanjima utemeljitelj Odsjeka za sociologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu Rudi Supek (1913. – 1993.). Nakon završena studija filozofije u Zagrebu 1937. nastavio je u Parizu studij psihologije. Na Sorboni je doktorirao kod Jeana Piageta tezom »Mašta i afektivnost«.²³ Bio je jedan od pokretača i glavni urednik časopisa *Pogledi* (1952.) te glavni i odgovorni urednik časopisa *Praxis* (1967. – 1973.). Napisao je prvi sociologijski udžbenik za gimnazije u Hrvatskoj – *Sociologija* (1963.). U istraživanjima primjenjuje vlastiti model koji naziva »poludeterminizmom društvenih pojava«, tražeći prostor za slobodu ljudskoga djelovanja u sudaru s hijerarhijskim institucionalnim obrascima organizacija i sustava moći. Zalažući se za slobodu mišljenja i stvaralačku autonomiju bio je jedan od utemeljitelja i voditelja interdisciplinarnе radne skupine »Čovjek i sistem«.²⁴ U opusu od dvadesetak knjiga može se izdvojiti nekoliko naslova koji su posvećeni na osobit način antropologijskim pitanjima: *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji* (1965.), *Humanistička inteligencija i politika* (1971.), *Mašta* (1979.), *Psihologija i antropologija* (1981.), *Grad po mjeri čovjeka* (1987.).

Najviše su se u tom pravcu antropologije odozdo razvijali istraživači iz područja biologije i biomedicinskih znanosti. Pitanje je samo koliko se u tim istraživanjima može govoriti o filozofijskoj antropologiji, a koliko je to zapravo antropologija kao pozitivna znanost. Bliska su ovom pravcu istraživanja iz kruga istraživača u Institutu za antropologiju i posebice okupljenih oko međunarodnoga časopisa *Collegium anthropologicum*. Časopis je pokrenut 1977., a jedan od prvih urednika bio je Pavao Rudan (1942.), koji je kao predavač antropologijskih predmeta na više sveučilišnih studija i kao ravnatelj Instituta za antropologiju od 1992. do 2011. razvio bogatu istraživačku djelatnost. Rudan je završio poslijediplomski studij biološke antropologije u Parizu, a doktorirao na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Jedan je

21 Josip Ćurić, *Tomizam nekoć i danas*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2003., str. 124.

22 Vidi: »Ehrlich-Stein, Vera«, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17234> (pristupljeno 28. 7. 2019.).

23 Ratko R. Božović, »In memoriam, Rudi Supek«, *Luča X* (1993) 1, str. 125–126, str. 126. Dostupno na: <http://www.socioloska-luca.ac.me/PDF/In%20memoriam%20-%20Rudi%20Supek.pdf> (pristupljeno 28. 7. 2019.).

24 Ibid., str. 127.

od utemeljitelja Europskoga antropološkog udruženja osnovanog u Zagrebu 1976., i Hrvatskoga antropološkog društva osnovanog 1977. sa zadaćom izgradnje i razvoja antropologije kao znanstvene discipline. Izgradio je holistički analitički pristup u istraživanjima stanovnika jadranskih otoka, proširujući biomedicinske aspekte genetičkim i sociokulturnim sadržajima.

Među autorima iz polja filozofije, u novije se vrijeme svojim radovima u okviru te orijentacije poglavito istaknuo Darko Polšek (1960.). Uz teme iz područja filozofijske antropologije piše o problemima pozitivizma, liberalizma, kritičkoga realizma i bioetike. Na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu predaje kolegije »Uvod u antropologiju«, »Sociobiologija«, »Ljudska bihevioralna ekologija« i »Sociologija kulture«. Iz područja antropologije ponajviše se bavi temama iz povijesti eugenike i sociobiologije. Objavio je knjigu *Sudbina odabranih. Eugeničko nasljeđe u vrijeme genske tehnologije* (2004.) i priredio zbornike *Sociobiologija* (1997.), *Evolucija društvenosti* (2004.) te *Uvod u bihevioralnu ekonomiju* (2014.).

4. Antropologija iz kulture

Prvotno je dakako najviše pozornosti privukla filozofijska orijentacija koja je nastojala zasnovati antropologiju iz sfere kulture, iz druge ljudske naravi, iz onoga što čovjek stvara kao vlastito institucionalno gnijezdo. Vrhunac je dosegla već u antropologijskim postavkama Maxa Schelera, koji se nastojao osloniti na metafizičku tradiciju i poglavito na duhovnu i etičku dimenziju u ljudskom djelovanju. Po tome su neki autori ove orijentacije blisko povezani sa zasnivanjem antropologije odozgo. Ali se razlikuju po tome što teže prevladati naslijeđeni dualizam ljudske naravi između organizma i duhovne odrednice. Ta težnja uglavnom ostaje na razini zahtjeva koji je neispunljiv s obzirom na to da se radi o razdvoju koji je znanstveno nepremostiv.

Za razliku od Schelerove antropologijske orijentacije, koja teži obnoviti metafizičku tradiciju u određenim aspektima, u drugim sredinama zasnivanje antropologije iz kulture više ističe socijalnu komponentu ljudske biti. U tom pogledu označuje se ovaj pravac i kao *antropologija u socio-kulturnom horizontu* ili »antropologija izvana«. Najistaknutiji su predstavnici George Herbert Mead u Sjedinjenim Američkim Državama te Claude Lévi-Strauss u Francuskoj.

Nastojanje za zasnivanjem filozofijske antropologije iz kulture zamjetljivo je i u nekih hrvatskih autora. U svojem prikazu razvoja discipline Burger je propustio spomenuti autore i radove koji su u tom tematskom području nastajali od tridesetih godina u Hrvatskoj. Na poseban način pozornost zaslužuju antropologijska istraživanja Pavla Vuk-Pavlovića (1894. – 1976.). On je među prvima nastojao primijeniti proučavanja kulture i nove antropologijske uvide u vlastitim promišljanjima o čovjeku i svijetu. Najviše je dosege filozofijske antropologije razradio na području odgoja i izgradnji ljudske osobnosti. Ključno je u tom pogledu njegovo djelo *Ličnost i odgoj*, objavljeno 1932. U njemu je opisao dvojaku ulogu, odnosno razložio dva »obraza« kulture – duševni i tvarni:

»Obilje je pak ovih oblika ono, što se naziva 'kulturom' i što je sačinjava, bilo da se ovi vrijednošću ispunjeni oblici očituju na duševnosti, bilo da izraz svoj nalaze na tvarnosti. Dva naime obraza ima kultura i dvojako se ističe.«²⁵

Promatrao je kulturu usidrenu u neposrednoj ljudskoj duševnosti kao nutarnju sastavnicu ljudske biti. Za čovjeka je jednako tako konstitutivan odnos prema

zajednici. U tom odnosu čovjek se susreće s duhom zajednice i ostvarenom zajedničkom kulturom u objektima, koje naziva

»... duhovnim objektivitetima kao što su primjerice oruđe i strojevi, običaji i zakoni, umjetnine i naučna djela – objektivnu, a slikovito rečeno izvanjsku kulturu, koja se osim toga u protivštini prema ličnoj ili nutarnjoj kao ‘kulturi’ u užem značenju riječi može zvati ‘civilizacijom’.«²⁶

Pri tom naglašava, s jedne strane, povezanost ljudske osobnosti i zajednice; jedno je bez drugoga necjelovito. S druge strane, ukazuje na razlikovanje osobnosti i jastva, duhovnosti i duševnosti, pozivajući se na Schelerove antropologijske kategorije i citira njegovo djelo *Formalizam u etici i materijalna etika vrednota*.²⁷ Odnos duhovnosti i duševnosti Vuk-Pavlović još detaljnije raščlanjuje u posljednjoj objavljenoj knjizi *Duševnost i umjetnost* iz 1976. godine. U njoj razmatra kako svijest, samosvijest i ljudski duh izrastaju iz čovjekove duševnosti. Dok je duhovnost bezvremena, ukočena i diskontinuirana, to je riječju »stanje«, duševnost opisuje kao vremenitu i vremenotvornu, kao tekuće i kontinuirano »bivanje«.

»Tako se za duševno bivanje može reći, da razmjerno kontinuirano ‘teče’ i nosi sa sobom vrijeme i vremenitost. Duhovni bitak tome nasuprot u sebi mnogolik, diskretan ‘stoji’ onkraj svake vremenitosti; bezvremen je.«²⁸

Pod utjecajem fenomenologijskih i aksiologijskih teorija i Vladimir Filipović (1906. – 1984.) upušta se tridesetih godina 20. stoljeća u antropologijske analize. U žarištu su njegovih promišljanja pojmovi *humanizam* i *kultura*. Zlatko Posavac ukazao je na njegovo zasnivanje antropologije iz kulture, polazeći od prvih Filipovićevih radova.

»Distinkcija *kulture* i *civilizacije* čini na stanovit način okosnicu Filipovićeve filozofije kao *filozofije kulture*, kako ju fiksira već u doktorskoj tezi 1930. godine, dakle distinkcijâ što ju Filipović konkretno i njemu svojstvenom jasnoćom iznosi svojim gotovo programskim člancima *Teorija kulture i kulturna praksa* u pedagozijskom časopisu *Napredak* 1938., te *Priroda i kultura* (...) u novinama *Hrvatski dnevnik* 1940. godine.«²⁹

Slično Vuk-Pavloviću, Filipović je u svojim istraživanjima ljudske naravi uz pojam kulture naglašavao i ulogu naobrazbe u ostvarenju čovjeka. Kultura je nezaobilazna za izgradnju druge prirode kao navlastita čovjekova obitavališta. Pri tom Filipović uz kulturnu odrednicu ne zanemaruje ni biološku uvjetovanost. Upravo je ta dvostruka odrednica ljudske biti došla do izražaja u prikazu Schelerove filozofijske antropologije. Filipović je preveo i napisao pogovor za kapitalno djelo *Položaj čovjeka u kozmosu*. Ne zanemarujući ni biomedicinska ni etnološka istraživanja o ljudskoj prirodi, on naglašava kako filozofija ima posebnu zadaću u zahvaćanju cjeline ljudskoga. Zato filozofija postavlja »univerzalna pitanja o ljudskoj egzistenciji«. ³⁰ Pri tome ona treba koristiti sve stečene spoznaje znanosti o čovjeku.

25
Pavao Vuk-Pavlović, *Filozofija odgoja*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2016., str. 81.

26
Ibid., str. 82.

27
Ibid., str. 84 i sl.

28
Pavao Vuk-Pavlović, *Djelovnost umjetnosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2008., str. 220.

29
Zlatko Posavac, »Filozofija kulture Vladimira Filipovića«, u: Erna Banić-Pajnić *et al.* (ur.), *Vladimir Filipović: život i djelo (1906. – 1984.)*, Institut za filozofiju, Zagreb 2008., str. 144.

30
Vladimir Filipović, »Max Scheler i suvremena filozofijska antropologija«, u: Max Scheler, *Položaj čovjeka u kozmosu*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987., str. 152–186, str. 157. Vidi podrobnije o aspektima filozofijske antropologije u Filipovićevim radovima u: Iva

Blisko ishodište filozofijskoj antropologiji iz kulture pokazuju još dva istraživača koja su se usmjerila poglavito na rasvjetljavanje uloge i dosega religije u životu ljudi – Vjekoslav Mikecin (1930. – 2009.) i Esad Ćimić (1931.). Njihova bi se promišljanja mogla svrstati i u orijentaciju antropologije zasnovane iz povijesti. Ali sam se ipak odlučio za ovu orijentaciju jer preteže kulturološka dimenzija u njihovu pristupu. Tako Mikecin zagovara otvorenost i zaokret prema humanističkoj tradiciji, kritičkom mišljenju i filozofiji dijaloga, prodiru nedogmatskih ideja na filozofskoj pozornici u istraživanju fenomena čovjeka i religije. Predavao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu sociologiju kulture, socijalnu povijest ideja i sociologiju religije. Proučavao je poglavito talijansku i francusku filozofiju, fenomen religije, problematiku marksizma, kulturu i umjetnost. Antropologijske prinose dao je u nizu knjiga od kojih izdvajamo *Suvremena talijanska filozofija. Problematičko-bibliografski pregled* (1966.), *Povijest i kritička svijest. Intelektualac i revolucija* (1974.), *Rušenje dogme. Prilozi kritici staljinizma i dogmatizma uopće* (1976.), *Dijalektika povijesne zbilje. Ogleđi o odnosu revolucionarne teorije i prakse* (1977.), *Situacije i duhovna kretanja 1/2. Filozofsko-politički ogleđi* (1982./87.), *Kultura i društvo* (1989.), *Umjetnost i povijesni svijet. Sociološko-filozofske rasprave o umjetnosti i kulturi* (1995.).

Antropologijska pitanja Ćimić obrađuje iz perspektive odnosa čovjeka, društva, religije i vrednota. Njegova knjiga *Čovjek na raskršću. Sociološki ogleđi*, objavljena 1975., donijela mu je isključenje sa Sveučilišta u Sarajevu. Nakon toga predaje teorijsku sociologiju i postaje jedan od utemeljitelja Odsjeka za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zadru. Osobito je dao značajne prinose u tumačenju fenomena religije u suvremenom društvu, dokazujući kako religija može snabdijevati nadom, djelovati umirujuće na potištenost i nesigurnost, davati povjerenje u latentne snage čovjeka, olakšavati teret življenja. Među knjigama s antropologijskim temama valja također spomenuti *Socijalističko društvo i religije* (1966.), *Drama ateizacije* (1971., 1974.), *Osnovi nauke o društvu. Priručnik za učenike* (1975.), *Dogma i sloboda. Otvoreno društvo i zatvorena svijest* (1985.), *Politika kao sudbina. Prilog fenomenologiji političkog stvaralaštva* (1989.), *Metodologijski doseg istraživanja unutar sociologije religije u Hrvatskoj* (1991.), *Sveto i svjetovno* (1992.) i *Iskušenja zajedništva* (2004.).

Na tragu metafizički inspirirane Schelerove filozofijske antropologije o pitanjima čovjeka i njegove biti iz obzora kulture istraživali su Branka Brujić (1931.), Milan Galović (1942.) i Mihaela Girardi Karšulin (1945.). Brujić je tumačila i prevodila Marcuseova djela, primjerice *Čovjek jedne dimenzije. Rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*, a napisala je nekoliko ogleđa o Schelerovoj i Heideggerovoj filozofiji, rasvjetljujući poglavito antropologijske, fenomenologijske i egzistencijalističke teme. Galović je napisao disertaciju o Schelerovoj fenomenologijskoj analizi socijalnoga bitka. Na antropologijske teme objavio je knjige *Metafizika slobode* (1983.), *Bitak i ljubav. Max Scheler od fenomenologije do filozofijske antropologije* (1989.) i *Socijalna filozofija. Društvenost i povijesnost čovjeka u razdoblju kraja moderne* (1996.), *Uvod u filozofiju znanosti i tehnike. Znanost i tehnika u razdoblju nagovještaja povijesnog obrata* (1997.). Girardi-Karšulin (1945.) magistrirala je 1977. tezom *Fenomenologija rada i počeci sociologije znanja kod Maxa Schelera*.

Znatan misaoni iskorak u promišljanju antropologijske i kulturološke tematike, poglavito fenomena religije u modernom društvu, načinio je Nikola Skledar (Zaprešić, 1942. – 2011.). Bio je profesor socio-kulturne antropologije i

sociologije religije i objavio više sveučilišnih udžbenika i priručnika od kojih iz antropologijskoga tematskog kruga izdvajamo: *Um i religija. Uvod u teorije religije* (1986.), *Čovjek i transcendencija. Antropologijski i socijalno-filozofski ogledi* (1988.), *Razgovori o religiji* (1990.), *Zbilja religije. Religija o sebi i u socio-kulturnom kontekstu* (1991.), *Obzorje suvremenosti. Filozofijski i religijski vidici* (1994.), *Uvod u antropologiju. Čovjekov opstanak* (1996.), *Uvod u antropologiju. Osnovni oblici čovjekova duha i kulture* (1998.), *O igri, ljubavi i smrti. Antropologijski ogledi i razgovori* (2003.), *Filozofijske, religijske i društvene teme. Rasprave i osvrti* (2005.), *Filozofija i život. Filozofijske i metodologijske rasprave* (2007.).

U Skledarovu opusu naglašeno je razvijanje antropologije u socio-kulturnom horizontu, kojoj posebno obilježje daju elementi socioloških istraživanja i poglavito pitanja filozofije religije. Povlačeći razliku između svojega pristupa i izlaganja antropologijske građe Vere Ehrlich-Stein, kojemu manjka »posebno filozofijsko fundiranje«, Skledar je u predgovoru svojega *Uvoda u antropologiju* vlastitu nakanu sažeo u definiranju socio-kulturne antropologije kao humanističke znanosti.

»Ovim radom nastojali smo, prije svega, teorijsko-metodologijski utemeljiti socio-kulturnu antropologiju kao eminentno humanističku znanost, u njezinoj komplementarnosti sa srodnim znanostima i u bitnoj, 'pupčanoj' svezi s filozofijskom antropologijom (ne odbacujući ni biologijsku, budući da je čovjek ne samo kulturno, duhovno biće već i tjelesno, biološko biće), te tako odrediti i utvrditi njezin temeljni značaj i nezaobilaznu ulogu u obitelji duhovnih, društveno-humanističkih znanosti.«³¹

Za drugi dio istoga udžbenika, koji je objavljen dvije godine poslije toga, zadržao je zadaću sustavnoga rasvjetljavanja antropologijskih vidika i pojedinih oblika čovjekova duha i kulture kao što su:

»... jezik, običaji, mit i magija, religija, umjetnost, filozofija i znanost i njezina primjena, te osnovne moduse i fenomene čovjekova opstanka: stvaralaštvo i igru, borbu, ljubav i smrt.«³²

Tako je Skledar svojim radovima i sveučilišnim udžbenicima zacijelo dao najcjelovitiji prinos sustavnom zasnivanju filozofijske antropologije iz obzora kulture.

5. Antropologija iz povijesti

Posebnu orijentaciju filozofijske antropologije čine ona istraživanja koja naglašavaju povijesnu dimenziju u oblikovanju čovjeka i njegova svijeta. Tu se od razumijevanja čovjeka otklanjaju svi teologijski i metafizički oblici. Čovjek se ne promatra u odnosu na transcendenciju nego u odnosu na bit koju sam povijesno oblikuje; tako čovjek sebe izgrađuje kao kulturno biće pogonjen povijesnim silama. Istraživanje o tim pogonskim silama povijesti utjecalo je na razvoj osebujne grane povijesne antropologije, a u Hrvatskoj je osobito našlo plodan spoj s marksističkim istraživanjima.

U obzoru antropologije zasnovane »iz povijesti« našla su svoje primjereno mjesto marksistička nastojanja koja su potaknula izgradnju osebujnoga povi-

na Skuhala Karasman, »Vladimir Filipović o humanizmu«, u: E. Banić-Pajnić *et al.* (ur.), *Vladimir Filipović*, str. 71–76. ³² Ibid., str. 13.

³¹ Nikola Skledar, »Čovjekov opstanak«, u: *Uvod u antropologiju*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1996. – 1998., str. 12.

jesnog mišljenja i mišljenja revolucije. Na njih je, s jedne strane, blagotvoran utjecaj imala usmjerenost na rana Marxova djela i poglavito objavljivanje *Ekonomsko-filozofskih rukopisa*. Na drugoj strani, s time je bila povezana i recepcija Heideggerove filozofije egzistencije. Valja na to zacijelo dometnuti i francuski egzistencijalizam, poglavito Sartrea, kao i francuske antropologe i socijalne teoretičare poput Piageta i Lévinasa. Burger je sažeto donio presjek najznačajnijih antropoloških postavaka marksističkih autora pa ćemo ga navesti u cijelosti.

»U takvom kontekstu Vranicki eksplicitno piše o antropologijskom momentu u historijskom materijalizmu, te o odnosu čovjeka i povijesti, Sutlić vehementno povezuje Marxa i Heideggera u koncepciji povijesnog mišljenja, Petrović analitički vrlo precizno rekonstruira ontologijske i antropologijske dimenzije Marxovih ranih spisa s intencijom da naznači mogućnost autentičnog ljudskog opstanka, a Kangrga posebno iscrpno s takve pozicije tematizira etički fenomen. Čovjek kao praktičko biće ili biće prakse – ideja rekonstruirana iz ranih Marxovih spisa – tu je teorijska paradigma kojom je zaokupljen veliki broj rasprava i knjiga, a veliku pozornost – kao i u svijetu – u to vrijeme izaziva tematika otuđenja u najrazličitijim aspektima. Inzistira se na stvaralaštvu, slobodi i spontanosti kao bitnim odredbama čovjeka i na njegovoj povijesnosti.«³³

Uz taj letimičan prikaz valja dodati još nekoliko značajki antropologijskih istraživanja iz obzora povijesti i navesti ključna djela navedenih autora. Kao što je spomenuto, Predrag Vranicki (1922. – 2002.) u središte stavlja povijest te u tom sklopu nastoji izložiti humanističko razumijevanje čovjeka kao univerzalnoga stvaralačkog bića. Smatra kako se ljudske odrednice povijesno oblikuju te kako filozofijska promišljanja vječne teme o čovjeku i njegovu položaju u svijetu daju odgovore na bitna pitanja o povijesti. Iz opusa valja po antropologijskim sadržajima izdvojiti knjige *Čovjek i historija* (1966.) i *Filozofija historije* (1988. – 1994.).

Radikalnim analizama čovjeka kao bića prakse osobito se istaknuo Milan Kangrga (1923. – 2008.). Razmatrajući mogućnosti povijesne humanizacije svijeta, istraživao je fenomene otuđenja i probleme radikalnoga zla u čovjeku, prouzročena uzdizanjem partikularnoga egoizma do stupnja općenitosti. Oslanjajući se na argumentaciju predstavnika njemačkoga idealizma, osobito Kanta, Fichtea i Hegela, isticao je primat praktičnoga u oblikovanju ljudske biti i nastojao izgraditi povijesno mišljenje koje nadilazi metafizičke ograničenosti. Antropologijske teme susreću se u više njegovih knjiga kao što su *Etika i sloboda. Uvod u postavljanje etičkog problema* (1966.), *Smisao povijesnoga* (1970.), *Čovjek i svijet. Povijesni svijet i njegova mogućnost* (1975.), *Etika ili revolucija. Prilog samoosvješćivanju komunističke revolucije* (1983.), *Praksa, vrijeme, svijet. Iskušavanje mišljenja revolucije* (1984.), *Kritika moralne svijesti* (1989.) i *Misao i zbilja* (1989.).

Iz kruga marksističkih filozofa među prvima se u Hrvatskoj antropologijskim promišljanjima iz povijesnoga obzora i u susretu s filozofijom egzistencije i mišljenjem egzistencijalizma bavio Vanja Sutlić (1925. – 1989.). Već je tema njegove doktorske disertacije *Bit i otuđenje čovjeka u Marxa i u filozofijama egzistencije*, obranjene 1958., naznačila antropologijsku usmjerenost njegovih radova. Poglavito je u traganjima za »pregorijevanjem« epohe nihilizma i svijeta rada otvorio dijalog s Heideggerovim promišljanjima. Nazivao je vlastito filozofijsko stajalište »povijesnim mišljenjem«, a u žarištu refleksije bio je čovjek, njegova bit, biće i bitak, promatran u odnosu prema jedinstvenom povijesnom sklopu, povijesnom svijetu. Objavljene su knjige *Bit i svremenost. S Marxom na putu k povijesnom mišljenju* (1967.), *Praksa rada kao znanstvena povijest. Ogledi uz filozofijsko ustrojstvo Marxove misli* (1974.), *Kako čitati Heideggera. Uvod u problematsku razinu »Sein und Zeit«-a i okolnih spisa* (1988.) i *Uvod u povijesno mišljenje. Hegel-Marx* (1994.).

Kao četvrtoga iz kruga praxisovskih filozofa istaknutih zaslugama za antropologijske prinose iz obzora povijesti Burger je naveo Gaju Petrovića (1927. – 1993.). Glavni urednik časopisa *Praxis* vlastiti je filozofski nazor označivao izrazom *mišljenje revolucije*. Zagovarao je radikalnu preobrazbu društva te u tom sklopu poglavito promjenu čovjeka ukidanjem svih oblika otuđenja. Prevrat, shvaćen kao »bivstvovanje u svojoj biti«, treba voditi oslobođanju čovjeka i njegovu slobodnom i stvaralačkom bivstvovanju. Antropologijska promišljanja prisutna su u više njegovih djela, među kojima valja posebice spomenuti *Mogućnost čovjeka* (1969.), *Mišljenje revolucije. Od »ontologije« do »filozofije politike«* (1978.) i *Suvremena filozofija. Ogleđi* (1979.).

Od osamdesetih godina počinje se u okviru antropoloških i socijalnofilozofskih istraživanja na poseban način tematizirati razmatranje rodni studija i ženskoga pisma u radovima Blaženke Despot (1930. – 2001.). Ona se među prvima počela baviti promišljanjima ženskoga pitanja s filozofskih, socioloških i antropoloških vidika.³⁴ Fenomenologiju novih socijalnih pokreta, prije svega feminizma, raznovrsna strujanja unutar neofeminizma, »ženske studije« holističkim je pristupom istraživala u povezanosti s ekološkim pokretima – »new-age«. Prikazivala je Hegelovu povijest slobode kao povijest tlačenja. Objavila je *Humanitet tehničkog društva* (1971.), *Plädoyer za dokolicu* (1976.), *Ideologija proizvodnih snaga i proizvodna snaga ideologije* (1976.), *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje* (1987.), *Emancipacija i novi socijalni pokreti* (1988.), »New Age« i *Moderna* (1995.).

Cjelovitom istraživanju povijesnoga razvoja filozofijske antropologije kao discipline i orijentacije u posljednjih nekoliko desetljeća najsustavnije je pristupio Hotimir Burger (1943. – 2018.). Nastojao je rasvijetliti pitanje o ljudskoj biti u višedimenzionalnosti njegova bitka. Vremenitost i povijesnost predstavljaju konstitutivni moment za razumijevanje ljudskoga opstanka. Čovjek se potvrđuje kao slobodan u stvaralaštvu pa je u tom sklopu bitna kako njegova estetička tako i etička odrednica. Kulturne institucije pružaju oslonac i utočište ljudskom opstanku u društvu. Burgerova su istraživanja u tom pogledu obuhvatila cjelovit razvoj discipline u raznim pravcima, od metafizičkih teza Maxa Schelera do Helmutha Plessnera i Arnolda Gehlena, čija je kapitalna djela komentirao u predgovorima, do poglavito Michaela Landmanna.

Premda nije izričit zagovornik nijednoga pravca filozofijske antropologije, njegove se teze ipak može staviti bliže antropologiji promatranj iz obzora povijesti. U prvoj stvaralačkoj fazi posvetio se proučavanju Marxovih misaonih doseg, osobito njegove antropologijske tematike, a potom od kraja osamdesetih godina temeljito istražuje antropologijska pitanja u suvremenom znanstveno-tehničkom svijetu. Filozofijsko-antropologijsku problematiku izvodi iz promišljanja položaja i uloge subjekta i subjektivnosti, te fenomena čovjeka i sfera ljudskoga u modernoj filozofiji. Između niza knjiga s antropologijskim sadržajem valja posebice navesti naslove *Filozofija tehnike* (1979.), *Subjekt i subjektivnost. Filozofske rasprave* (1990.), *Filozofska antropologija* (1993.), *Sfere ljudskoga. Kant, Hegel i suvremene diskusije* (2001.), *Čovjek, simbol i prafenomeni. Temeljni horizont Cassirerove filozofije* (2003.), *Ljudska moralnost. Studije o antropologiji i etici* (2008.), *Ljudsko odnošenje. Studije o relacijskoj antropologiji* (2014.).

33

H. Burger, *Filozofijska antropologija*, str. 164.

34

Gordana Bosanac, »Mjesto i značenje Blaženke Despot u suvremenoj hrvatskoj filozofiji«, *Filozofska istraživanja* 28 (2008) 3, str. 625–637.

U okviru ove orijentacije valja spomenuti također antropologijske prinosе Milana Polića (1946. – 2015.), Mislava Kukoča (1952.) i Raula Raunića (1959.). Polić je poglavito pisao o odgojnim temama, istražujući studiozno opus Pavla Vuk-Pavlovića, a zanimljive je antropologijske refleksije izložio u knjizi *Čovjek – Odgoj – Svijet. Mala filozofijskoodgojna razložba*. Posrijedi je svojevrsan rječnik i niz rasprava ponajviše o antropologijskim temama. Za temeljnu odrednicu čovjeka ističe povijesnu dimenziju.

»Što dakle čovjek i čovječnost (u biti) jesu pokazuje samo cjelokupna povijest, kako onim što kao znano pripada *prošlosti*, tako i onim što se po vrijednostima naslućuje o budućnosti.«³⁵

Istražujući kompleks otuđenja i razotuđenja u socijalno-povijesnom kontekstu, Kukoč je nastojao kritički rasvijetliti ontologijsko-antropologijska promišljanja ustroja čovjeka i svijeta u filozofiji prakse. O tome je objavio knjige *Usud otuđenja* (1988.), *Enigma postkomunizma* (1997.) i *Kritika eshatologijskog uma. Problem otuđenja i hrvatska filozofija prakse* (1998.). Zaključio je kako preuzetni misaoni postulati »povijesnoga mišljenja« ili »mišljenja revolucije« u sudaru s povijesnom zbiljnošću ostaju samo puke »filozofijske spekulacije« koje svjedoče o eshatologijskim nakanama njihovih autora.

»Istinska filozofija, naime, vazda, od Talesa pa do današnjih dana – a jamačno će tako biti i ubuduće – smjera uvijek nanovo originalnim razrješenjima bitnih pitanja čovjekove esencije i egzistencije, baš kao što to hoće i hrvatski filozofi prakse.«³⁶

U svojoj knjizi *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, Raul Raunić donosi povijesni pregled naučavanja o čovjeku od antike i srednjega vijeka do novovjekovnih teorija i političke filozofije Thomasa Hobbesa. Prikaz je pri tom ograničio na etičko i filozofijsko-političko motrište. Iz istraživanja izvodi zaključak kako je »liberalni svjetonazor« u području javnoga djelovanja »najutjecajniji iskaz o modernom samorazumijevanju čovjeka i konstituciji njegova identiteta«.³⁷ Prema uzoru na Rawlsovu filozofiju, sažeo je liberalnu antropologiju na sljedeće četiri odrednice: čudoredni individualizam, individualna sloboda, jednakost osoba i racionalan ustroj zajednice u svijetu različitih poimanja dobrog života.

Zaključno

Iz izloženoga pregleda antropologijskih rasprava i promišljanja u novijoj hrvatskoj filozofiji može se izvesti nekoliko zaključaka. Prvi je da se radi o prilično neistraženom i nedostatno vrednovanom kompleksu koji bogatstvom tematskih prinosa i misaonim dosezima znatno nadmašuje uvriježene predodžbe i prevladavajuća očekivanja. Kada se tematski usporede rasprave iz okvira ove discipline i radovi pisani u duhu moderne filozofijske antropologije, tada izlazi na vidjelo da je posrijedi jedna od stožernih i jamačno najplodnijih orijentacija mišljenja u 20. stoljeću, kako u Europi tako i u Hrvatskoj. Pridoda li se tomu činjenica da je i znatan broj djela posvećen antropologijskim temama i u autora koji su pripadali drugim orijentacijama, kao što su primjerice fenomenologija, filozofija egzistencije, marksizam, neoskolastika ili personalizam, tada se još više ističe značenje filozofijske antropologije za suvremenu hrvatsku filozofiju.

Sljedeći je zaključak da raširenost radova i autora koji pripadaju navedenom sklopu pokriva sve četiri glavne struje filozofijske antropologije na koje smo se prema Lenkovu napatku referirali. Stoga je manjkava uvodno navedena Burgerova ocjena koja ograničuje i povezuje antropologijske prinose u »našoj filozofiji« primarno na marksističke krugove. U jednom razdoblju oni su

zacijelo bili najbrojniji i najutjecajni. Otuda, ako bi se željelo uspoređivati, vjerojatno je najmanje radova i znanstvenih postignuća ostvareno za sada u filozofijskoj antropologiji odozdo, a najviše dakako u četvrtom pravcu, antropologiji iz povijesti. No to je pogled na 20. stoljeće, a suvremene tendencije daju naslutiti kako bi se stanje moglo preokrenuti i kako bismo u budućnosti mogli očekivati ponajviše znanstvenih ostvarenja upravo u antropologiji odozdo. A filozofijska antropologija iz povijesti već je sada u znatnom opadanju u odnosu na šezdesete i sedamdesete godine kada je bila na vrhuncu.

Nadalje, ovaj pregled svjedoči kako su uz povijesna promišljanja čovjeka i njegova položaja u svijetu blisko bila povezana i jednako tako plodna i razgranata antropologijska postignuća iz kulture, osobito u socio-kulturnom okružju. Kulturološki aspekt ljudske egzistencije i položaja u svijetu zaokupljao je jednako neoskolastičke pisce kao i istraživače socijalne i kulturne antropologije. Poglavitno je u tom svjetlu bilo poticajno promišljanje mjesta i uloge religije te razmatranje sfere duševnosti u ljudskom življenju. Na tim se pitanjima u jednom razdoblju ostvario plodan stvaralački susret i poticajan dijalog kršćanski orijentiranih i marksističkih autora.

Kao četvrti zaključak vrijedi naglasiti pomicanje vremenske granice nekoliko desetljeća ranije u povijest od dosadašnjih istraživača, u sam početak tridesetih godina 20. stoljeća. Pedesetih i šezdesetih godina započelo je, istina, intenzivno bavljenje marksističkih filozofa antropologijskim temama. I neki su od njih doista privukli svjetsku pozornost svojim promišljanjima ljudske biti, humanističke inspiracije, otuđenja i razotuđenja, povijesnoga mišljenja i radikalne kritike svega postojećega. Ali unatoč svojevrsnom rezu koji je uslijedio nakon Drugoga svjetskog rata, kada su neki od filozofskih prethodnika udaljeni s pozornice ili su zašutjeli, očito su se marksistički filozofi prakse imali na što idejno osloniti. Na katedrama su ostali djelatni filozofi poput Vladimira Filipovića i neko vrijeme Pavla Vuk-Pavlovića, ali je još više bila prisutna snažno već začeta i razgranata misaona baština filozofijske antropologije.

Tako ovo pomicanje nije samo puko dokazivanje kako hrvatska filozofija ima nekoliko desetljeća dulju povijest antropologijskih istraživanja. Posrijedi je znatno dalekosežnije svjedočanstvo. S jedne strane, ono svjedoči o živosti i aktualnosti hrvatske filozofske misli koja je kritički i ažurno prihvaćala i nadograđivala aktualne pravce i zbivanja. S druge strane, ukazuje na svojevrstni kontinuitet u filozofskom razvoju. I ranije sam na to ukazivao, a sada sam još više uvjeren, kako će buduća istraživanja još snažnije pokazati zašto se hrvatska filozofija prakse upravo okrenula prema antropologijskim pitanjima, prema mladom Marxu, zašto je tražila dijalog s filozofijom egzistencije, Heideggerom, Husserlom i Schelerom, Cassirerom i Sartreom, zašto je posezala za njemačkim idealizmom i Nietzscheovim dijagnozama nadolaska nihilizma i njegova prevladavanja u traženju smisla navlastite ljudske egzistencije. Idejne klice posijane u plodno duhovno tlo izniknu i tamo gdje ih se najmanje očekuje, ponekad su naravno prikrivene i zaogrnutе u drugačije konceptijske ljuske.

35

Milan Polić, *Čovjek – Odgoj – Svijet. Mala filozofijskoodgojna razložba*, KruZak, Zagreb 1997., str. 99.

36

Mislav Kukoč, *Kritika eshatologijskog uma. Problem otuđenja i hrvatska filozofija prakse*, KruZak, Zagreb 1998., str. 296.

37

Raul Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005., str. 9.

Naposljetku, naznačena pojačana istraživanja u polju filozofijske antropologije potvrđuju zacijelo naraslu svijest o potrebi jasnije spoznaje o tome što o čovjeku znamo, a što ne znamo. U tom se pogledu možemo složiti s gore spomenutim Schelerovim paradoksom. I dalje o čovjeku vlada puno više nepoznanica nego što postoji pouzdana znanja. Čovjek u svojoj biti ostaje trajna i nedosegnuta zagonetka mišljenja.

Jer kao što nas drevna helenska mitologija poučava, nije jednostavno odgovoriti na pitanje – kakvo je to biće koje ponajprije kroči na četiri, zatim hoda na dvije i na kraju se oslanja na tri noge, a najslabije je kada se odupire na najviše nogu. Strašna je Sfinga pred gradom Tebom, čudovišni lik s glavom žene, tijelom lava, krilima orla i repom zmije, kako kazuje znamenita prispodoba u Sofoklovoj tragičnoj priči o Edipu, odvela u smrt mnoge nesretne koji nisu znali riješiti tu zagonetnu pitalicu. Sve dok ih te nemani nije oslobodio domišljati sin tebanskoga kralja. Edipov usklik, *to je čovjek*, donio je gradu i svijetu slobodu. Ali sam nije uspio izbjeći hudom proročanstvu i nesretnoj sudbini.

Pjesnik poručuje kako čudovišne sfinge i dalje prijete ljudima strovaljivanjem u bezdan ništavila ako ne budu znali odgovoriti na upit o sebi i svojemu položaju u svijetu. Zato se očito i danas vrijedi truditi istraživati tajne i proučavati što su otkrili oni koji su rješavali vječnu filozofijsku zagonetku – tko je čovjek i što određuje njegovu bit.

Pavo Barišić

Philosophical Anthropology in Croatia

Abstract

The paper outlines the historical development of question about ambiguous and mysterious human nature, in particular considering the reasons and conditions for the founding of modern philosophical anthropology. Subsequently, it brings an overview of the conceptual beginnings and directions of anthropological research in Croatia. The focus is on the following questions: When did the investigations begin in the field of philosophical anthropology, in what kind of thinking environments were they shaped and what scientific achievements were reached? The presentation brings to light the cognition that philosophical anthropology in Croatia got its first contours and valuable contributions to the very beginning of the contemporary renewal of this discipline, shortly after its phenomenological and scientific revivals in the ventures of Scheler and Plessner. The development of this research branch is, according to Hans Lank's model, divided into four main conceptual orientations. The anthropology from above shows the creative contributions of Stjepan Zimmermann, Vilim Keilbach, Rajmund Kupareo, Miljenko Belić, Ante Kusić, Josip Ćurić, Hrvoje Lasić and Ivan Koprek. The anthropology from below is illustrated by the reference to the research by Vera Ehrlich-Stein, Rudi Supek, the Institute of Anthropology, Pavao Rudan and Darko Polšek. For the anthropology from culture, the philosophical achievements of Pavao Vuk-Pavlović, Vladimir Filipović, Vjekoslav Mikecin, Esad Ćimić, Nikola Skledar, Branka Brujić, Milan Galović and Mihaela Girardi-Karšulin were delineated. Under the anthropology from history, the works of Predrag Vranicki, Milan Kangrga, Vanja Sutlić, Gaja Petrović, Hotimir Burger, Mislava Kukoč and Raul Raunić are outlined. The conclusion summarises four insights. 1. Philosophical anthropology is an under-researched and not enough appreciated field, which represents one of the most fertile currents of thought in the 20th century. 2. Creative contributions are presented in all four major orientations. 3. In the context of anthropological research, lively dialogue and a fruitful meeting of different worldviews were realised. 4. The beginnings of the development of the discipline should be moved earlier in history than previously considered (Hotimir Burger), from the 1950s and 1960s to the early 1930s. The last insight points to the need for further exploration of the perceived, and so far largely neglected, continuity of anthropological themes and related ideas in the history of recent philosophy in Croatia.

Key words

philosophical anthropology, human being, anthropological currents, Croatia